

ISSN 0027-8084

УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

L/2

БЕОГРАД
2019

Наш Језик

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОСКО

Година I Свеска 1

БЕОГРАД

1932

НАШ ЈЕЗИК

L CB. 2

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Ђорђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Ову свеску *Нашег језика* приредиле су
др Марина Николић и др Марина Спасојевић.

Рецензенти
др Марина Николић, др Владан Јовановић,
др Марина Спасојевић, др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjezikisjsanu@gmail.com.

Штампа Планета принт, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, бр. 1 (1932/1933) – год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950)–. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд, Планета принт).

Полугодишње
ISSN 0027-8084 = Наш језик
COBISS.SR-ID 615951

Проф. др Срето Танасић, дописни члан АНУРС

*Радове на сѣраницама овог броја
часописа Наш језик колеге,
пријатељи и некадашњи студенти
посвећују проф. др Срећу Танасићу,
дописном члану АНУРС,
поводом седамдесет година живота
са искреним жељама за другим животом
и непрекидним стваралаштвом*

НАШ ЈЕЗИК

Књига L

Св. 2 (2019)

САДРЖАЈ

Повод

Седамдесет година живота др Срете Танасића – пола века љубави према српскоме језику (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) . . .	1–7
Библиографија радова др Срете Танасића (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ)	9–30

Срето Танасић у српској лингвистици

Стандардизација српског језика и језичка култура у проучавањима Срете Танасића (МАРИНА М. НИКОЛИЋ)	31–37
Срето Танасић против језичких манипулација (БИЉАНА С. САМАРЦИЋ)	39–47
Значај Танасићевих истраживања за лексикографски третман трпног глаголског придева у Речнику САНУ (ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ)	49–57

Акцентологија и фонологија

Силазни акценти на непочетним слоговима ријечи у српском књижевном језику (МИЛОРАД П. ДЕШИЋ)	59–64
О прозодијским аспектима риме у српској поезији (ДРАГА С. ЗЕЦ)	65–75
Белићеви погледи на акценте и културу говора у часопису <i>Наш језик</i> из данашње перспективе (АЛЕКСАНДРА Р. ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, МАРИНА С. ЈАЊИЋ)	77–85
О неким спорним рефлексима <i>jaīa</i> (САЊА М. КУЉАНИН).	87–93

Морфологија и творба речи

О архаизмима у српском језику, посебно граматичким (ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР)	95–107
--	--------

Прелазни карактер префиксоида у савременом српском језику (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ)	109–116
Морфолошка средства којима се појачава или ослабљује значење мотивне речи у творби (нацрт за једну могућу морфологију градуабилности) (МИРЈАНА К. ИЛИЋ)	117–122
Статус лексеме <i>сам</i> у савременом српском језику (АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ)	123–129
Узвици у служби других врста речи у српском језику (ИВАНА В. ЛАЗИЋ-КОЊИК)	131–139
Експресивна вредност збирних именица које означавају етничке, националне, верске групе (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	141–150
О могућим семантичким дистинкцијама глаголских именица у српском језику <i>признање</i> : <i>признавање</i> , <i>придружење</i> : <i>придруживање</i> и сл. у контексту актуелне политике (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	151–159
Видско парњаштво и акционалност (префикс <i>за-</i>) (ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ)	161–168

Синтакса и семантика

О двјема спорним конструкцијама у српском језику (<i>за</i> + инфини- тив и <i>за</i> + акузатив у значењу одређивања правца кретања) (БРАНИСЛАВ М. ОСТОЈИЋ)	169–176
Значење и контекст: неки проблеми око значења и употребе гла- голских личних облика (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ, ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ)	177–187
О реченицама са спојем <i>а</i> и у везничкој позицији (МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ)	189–196
Синтаксичке конструкције ‘ <i>глагол + ми се</i> ’ у српском језику (ДИМКА В. САВОВА)	197–204
О једној посебној контрафактивној конструкцији у српском језику (ЉУДМИЛА В. ПОПОВИЋ)	205–220
Синтакса и семантика предикатског израза <i>ујознаћи</i> (<i>се</i>) (ВЛАДИСЛАВА Ж. РУЖИЋ)	221–236
О предлогу <i>йоврх</i> (ДУШКА Б. КЛИКОВАЦ)	237–258
Синтакса и семантика предлога <i>йри</i> (ИВАНА Н. АНТОНИЋ) ..	259–268
О српском глаголу <i>радићи</i> (НАДА Л. АРСЕНИЈЕВИЋ)	269–280
Значењски ресурси функционалних глагола: на примеру предик- ата ‘ <i>сукобити се</i> ’ (МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ)	281–288
Утицај полипрефиксације глагола на њихово синтаксичко окружење (МИЛИЦА Љ. СТОЈАНОВИЋ)	289–295
О (лексичко-граматичким) значењима глаголских речи (ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ)	297–306

Негација као језичка категорија – општи осврт (ЈЕЛЕНА Л. ПЕТКОВИЋ)	307–314
Један тип безличних реченица у српском и руском (у контексту језичке слике света) (БИЉАНА Ж. МАРИЋ)	315–322
Асиндетске структуре с концесивним значењем у савременом српском језику (МИЈАНА Ч. КУБУРИЋ МАЦУРА)	323–334
О употреби израза <i>један/једно с другим</i> и <i>једна с другом</i> у српском језику (ИВАНА З. МИТИЋ)	335–342
Линеаризација протосоцијативних и псеудосоцијативних кон- струкција у српском језику (МАРИЈА М. ОПАЧИЋ)	343–351
Императив као маркер неочекиваности (ДРАГАНА М. КЕРКЕЗ) ..	353–359
Статус финалних реченица у <i>Зборницима закона и уредбених</i> <i>указа</i> из пете деценије 19. века (ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ)	361–368

Лексикологија, лексикографија и терминологија

Рјечници као средство успостављања ауторитета (ДАНКО М. ШИПКА)	369–386
Слов'янська термінографія кінця ХХ – початку ХХІ століть у діалози традиційної та електронної бібліографії (ВІКТОРИЈА Л. ІВАЩЕНКО)	387–397
Нова лексика у области туризма у савременом српском језику (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ)	399–408
Саобраћајна терминологија у савременом српском језику (ГОРДАНА Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ)	409–418
Винаверове крушке <i>крусијуменка</i> и <i>бергамка</i> и ријеч-двије по- водом њих (НЕЂО Г. ЈОШИЋ)	419–427
Назви за печурке у српским народним говорима (МАРИНА С. ЈУРИШИЋ, ЈЕЛЕНА Д. ЈАНКОВИЋ)	429–439
Турцизми у 20. тому Речника САНУ (МАРИЈА С. ЂИНЋИЋ) ..	441–448
Прилог опису семантике придева <i>йразан</i> (НАТАША М. МИЛАНОВ)	449–456
Једно запажање о прилогу <i>вуковски</i> у српском језику (ИРЕНА Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ)	457–463

Стилистика

Превођење као креативни и лингвистички изазов у савременом српском језику (НЕНАД Б. ВУКОВИЋ)	465–471
О стилистичким особинама Андрићева наратива у роману <i>На</i> <i>Дрини ћуџија</i> (ГАЛИНА Г. ТЈАПКО)	473–485
Заграде у Андрићевим романима (БРАНКО Ђ. ТОШОВИЋ)	487–494

Суфикси <i>-ица</i> и <i>-ка</i> у језику Петра Кочића (ДРАГО В. ТЕШАНОВИЋ, ДРАГАНА Д. ЛАЗИЋ)	495–506
Индивидуална лексика у дјелу Исидоре Секулић (творбено- -семантичке одлике именица) (ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН)	507–520
„Унутрашњост“ поетонима <i>Тигар</i> Бранка Топића (МИРЈАНА Н. СТОЈИСАВЉЕВИЋ)	521–527
(Не)референцијалност антецедента релативних клауза у песми „Он“ Сунчице Денић (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ)	529–540

Прагматика

О пружању утехе саговорнику у говору свакодневне комуникације (БОЈАНА С. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	541–550
Реторичка структурална теорија и реализација елементарних јединица дискурса на примеру онлајн коментара у српском и руском језику (РАДОСЛАВА М. ТРНАВАЦ)	551–570

Дијалектологија

О једној старој падежној конструкцији у говору источnobосан- ских Ера – генитив издвајања из скупине (СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ)	571–576
Третман полисемије и хомонимије у дијалекатским речницима (МАРТА Ж. БЈЕЛЕТИЋ)	577–585
Језичке крхотине и дијалекатски речник (НЕДЕЉКО Р. БОГДАНОВИЋ)	587–593
Говори Црне Горе у основици српског књижевног језика (МИОДРАГ В. ЈОВАНОВИЋ)	595–603
Западнобоснијска диалектна лексика в общесербском контек- сте (на примере говора Манячи) (ЕКАТЕРИНА И. ЯКУШКИНА)	605–613
Неке позајмљенице у коларској терминологији говора Карашева (МИХАЈ Н. РАДАН, МИЉАНА-РАДМИЛА М. УСКАТУ)	615–626
О акценту као прилогу очувању дијалекта (ЈОРДАНА С. МАРКОВИЋ)	627–636
Репартиција рефлекса вокалног <i>л</i> у говорима Лужнице и Пирота (ЉУБИСАВ Н. ЋИРИЋ)	637–644
Рефлекси финалног <i>л</i> у лексеми <i>заова</i> у говорима призренско- -тимочке дијалекатске зоне (АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ)	645–653
Вокалске редукције у говору Бастаса (ДРАГОМИР В. КОЗОМАРА)	655–662
О приступима у досадашњим истраживањима синтаксе падежа у херцеговачко-крајишким говорима (ЗОРАН М. СИМИЋ)	663–677

Циљне (намерне, финалне) реченице у сиринићком говору (РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ, БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ)	679–685
Вербализација концепта <i>здравље</i> у тимочко-лужничким говорима (ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ)	687–694

Ономастика

Marginalia onomastyczne (ZUZANNA V. TOPOLINSKA)	695–698
О релационим микропонимима у Рађевини (МИРЈАНА С. ПЕТРОВИЋ-САВИЋ)	699–705
Прилог реконструкцији ојконима <i>Вогоића</i> (ЈЕЛЕНА В. ЈАЊИЋ)	707–714

Социолингвистика

Linguistic Ideology and the Art of Re-Edition on the Second Edition of Ioann Rajić's <i>History of Various Slavic Peoples</i> (1823) (МОТОКИ Y. NOMACHI)	715–725
Знање студената о ауторству наших правописа (ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ)	727–735
Стандардни и матерњи језик из другачије перспективе (НАТАША Б. КИШ)	737–744
О уништеном писаном наслеђу на Косову и Метохији (на при- меру сачуваног дела једне породичне архиве) (МИТРА М. РЕЉИЋ)	745–752

Лингвокултурологија

Сложенице са именицом <i>вода</i> у српским народним говорима и српској култури (СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ, ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ)	753–763
„Богатство“ – конвенционални суд у систему вредности у срп- ском језику и култури (НАТАША С. ВУЛОВИЋ)	765–772
Стереотип о Ери (ДАНИЈЕЛА С. СТАНИЋ)	773–781

Граматографија

Српско-рускословенски међуодноси у српским граматикама рускословенског језика прве половине 19. века (НАЈДА И. ИВАНОВА)	783–790
<i>Србска Грамаџика за гимназијалну младежъ Княжесѣтва Србіе</i> Владимира Вујића (1856) (МИЛОШ Ћ. ОКУКА)	791–802

Библиографија

Преглед библиографија објављених у часопису <i>Наш језик</i> (АНА В. ГОЛУБОВИЋ)	803–811
--	---------

Морфологија и творба речи

УДК 811.163.41'373.44

Оригинални научни рад

Примљено 7. децембра 2019. г.

Прихваћено 16. децембра 2019. г.

ПРЕДРАГ Ј. ПИПЕР*

(Српска академија наука и уметности, Београд)**

О АРХАИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, ПОСЕБНО ГРАМАТИЧКИМ

Рад има за предмет граматичке, лексичке и друге језичке јединице које се употребљавају и доживљавају тако да мање или више асоцирају на језичку прошлост, на чему се заснива њихов стилогени потенцијал. Разматрају се разлике између архаизама, анахронизама, архаичних иновација и историзама, као и припадност граматичких архаизама различитим врстама речи и различитим граматичким категоријама.

Кључне речи: архаизми, анахронизми, историзми, поетизми, реликтни облици, језички нивои, врсте речи, граматика, стилистика.

1. Сталне промене у животу језика испољавају се, поред осталог, у томе што се неке језичке јединице током времена све ређе употребљавају, често добијајући посебну стилску вредност, или излазе из употребе зато што у вањезичкој стварности више не постоје њихови денотати, нпр. када престану да постоје неке установе, престаје потреба за њиховим називима у савременом језику.

Особинама појединих врста архаизама у српском језику, као и питањима њиховог лексиколошког описа и лексикографске обраде, посвећено је више радова, али за сада нема целовите монографске обраде архаизама у српском језику, а готово да нема ни доприноса проучавању граматичких архаизама, осим малобројних успутних напомена.

* predrag.piper@ya.ru

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Циљ овога чланка је да се исцрпије него до сада укаже на опште одлике архаизма, као и на проблем недовољне испитаности граматичких архаизама у савременом српском књижевном језику.

2. Застареле речи и облици чине разнородну класу језичких јединица, а њихова типологија мора се заснивати на више критеријума. Могу се разликовати речи и облици који су застарели у савременом језику, и они који то нису, али таква подела, иако тачна, сасвим је површна, као што би таква била и подела према степену њихове разумљивости за говорне представнике српског језика.

Застареле речи и облици би се такође могли поделити на оне који су аутохтони (нпр. *закон* 'вера', *књига* 'писмо', *беседа* 'реч') и на оне који представљају позајмљенице (нпр. *ђумрукана* 'царинарница', *одаја* 'просторија', *фиранга* 'завеса') с даљим могућим ужим диференцирањем застарелих позајмљеница по пореклу.

Донекле би сложенија била подела застарелих речи и облика на застареле и обликом и садржајем, нпр. *вилајеџи*, *нахија*, *срез*, и на делимично застареле, било само обликом, нпр. *чиџаџељ* према *чиџа-лац*, било само једним од значења, уп. *бешика* 'непаран унутрашњи орган...' према архаичном *бешика* 'колевка'.

Међутим, као што је познато, нису све застареле речи и облици архаизми. У сваком језику постоји релативно широк круг језичких јединица које се ретко употребљавају и које припадају претежно пасивном језичком фонду. Оне обухватају и застареле јединице и оне које нису застареле иако су ретко у употреби, нпр. *крљџе*, *ронац*, *рунолист* и сл. Застареле јединице, најчешће лексеме, обично имају посебну стилску вредност, јер су карактеристичне за ближу или даљу језичку прошлост. Ако је застарелост таквих јединица последица чињенице да класа њихових денотата више не постоји, сматрају се историзмима (*логоџеџи*, *самоуправљање*, *шестіојерац*), а ако то није узрок њихове застарелости, разликују се по томе да ли имају синониме без стилске обојености по застарелости (што су архаизми, уп. *чивија* према *ексер*), или их немају (то нису архаизми као стилска категорија, него су то само застареле лексеме, нпр. *блокеј*, *масџионица*, *џоџара*) и они су често кандидати за историзме.

3. Термин *архаизам* (од латинизованог старогрчког *ἀρχαῖος* „стари, древни“) најчешће се примењује на лексичке архаизме (нпр. *аџи*), мада архаизми могу бити и фонетски (нпр. старомосковски изговор неких гласова у савременом руском књижевном језику),¹ творбени (нпр.

¹ В. неколико примера фонетских и правописних архаизама из романа Радована Бели Марковића *Лајковачка љуга*: *Жао ми је шџо нас*, *Пајућа*, *нема џолико џак о*

американски према савременом амерички), граматички (нпр. реченице с везником *илићи* према савременом *или*), графички (нпр. употреба црквенословенских слова у тексту на савременом српском језику), правописни (нпр. делимична или потпуна примена неког старијег правописног принципа мимо актуелне правописне норме, нпр. *србски* или *убски*), а могу бити и семантички када се архаизовању подвргава само једно значење или само један члан хомонимског пара (нпр. *часѝ* у значењу 'део', уп. на *равне часѝи*), фразеолошки (нпр. *слаѝи /некога/ од Понѝија до Пилаѝа*), термилошки (нпр. *ѝрирок*) итд.

Таква подела, обично у некој сажетијој варијанти, представља најчешћи угао гледања на архаизме (в. Шански 1960; Шмељов 1960). У основи, то је класификација архаизама по језичким нивоима и међунивоима којима архаизми припадају² мада она обухвата и архаизме који су издвојени по неком другом критеријуму, нпр. правопис није језички ниво, а семантички архаизми могу бити не само лексичко-семантички него и морфолошко-семантички или синтаксичко-семантички.

Са становишта лексичко-семантичке класификације речи по врстама могли би се разликовати именички архаизми (нпр. *аеро-ѝлан*), заменички (нпр. облик *свију*), придевски (нпр. *васцели*), прилошки (нпр. *вазда*), глаголски (нпр. *благодарѝи*) итд., а са становишта граматичких категорија могли би се разликовати архаизми у оквиру категорије падежа (нпр. *о Пеѝрову дне*), рода (нпр. *редак звер*), броја (нпр. *чеѝворма*) итд.

Пошто ни узроци због којих неке речи добијају статус застарелих нису исти, не само што се историзми одвајају од архаизама него се и унутар архаизама могу издвајати они који су, будући позајмљенице, из пуристичких разлога потиснути синонимима који нису позајмљенице (уп. *ђозлуци* према *наочаре*), или који су услед језичке помодности потиснути неким (новим) позајмљеницама (уп. *гоѝовина* према *кеш*).

Квалификација и доживљавање неке језичке јединице као архаичне може имати и субјективну димензију као одлика идиолекта, а не социолекта. Оно што неком представнику старије генерације не звучи (изразито) архаично, представницима њима савремене млађе и најмлађе генерације може изгледати (врло) архаично, а може им бити и непознато.

сваком дерву да висимо, ондак нек иде ѝруга куд је ѝошла, а којино се возе – нека виде иѝа се у Србији ради; Свеѝ се дели на оне који све ѝајне знаду и на гуѝију која не зна ни ѝуѝе ни веѝрове, веђ онако ѝаба, у ѝраздном месѝу, с крвавом ѝеном око усѝију; Није ме брига за селску авѝију, али: ѝрво глава, ондак Јанићевка.

² Поједини од тако издвојених архаизама у српском језику добили су лингвистички опис, в. Ђорђић 1971; Радовић-Тешић 1982; Јоцић 2007; 2010; Раичевић 2011; Ђукић 2017.

4. Опште одлике архаизама, као сложеног језичког подсистема, јесу њихова релативно ниска учесталост употребе, стилска маркираност архаизма и постојање њему изофункционалне јединице која је фреквентнија, а није стилски маркирана по обележју архаичности (нпр. *исцелиџи* /арх./ према *излечиџи*; *њин* /арх./ према *њихов*; *јрса* /арх./ према *груд*; *целиваџи* /арх./ према *јољубиџи*), као и сфере употребе архаизама, пре свега, у књижевности, у духовној литератури, у наглашено свечаном изражавању, у шаљиво узвишном изражавању (персифлажа) или у пуристичкој функцији (када архаизам није страног порекла).

Иако може изгледати умесно термилошки разликовати оне језичке јединице које су потпуно прешле у историју језика (нпр. *кољаник*) и језичке јединице које се и даље користе у савременом језику, али ретко и с посебном стилском вредношћу (нпр. *дејеша*, *дувар*, *чивија*), таква термилошка дистинкција у српској лингвистичкој терминологији није уобичајена, а против ње би говорила и чињеница да и оне језичке јединице које изгледају као неповратно застареле могу, макар и ретко, „оживети“, нпр. у језику неког романа, као анахронизми (Брајт 1992), уп. *У земљи Србији сваког варошанина, ма он био у сџаром анџугу, за геомеџера смаџрају* (Бели Марковић, ЛП).

За разлику од анахронизама, архаизми који су устаљени или чести у поезији укључени су у категорију поетизама, нпр. *бајна*, *љуба*, *јрса* и сл.

Иако архаизовање језичких јединица изгледа као иреверзибилан процес, што најчешће и јесте, понекад се среће и деархаизовање архаизама, када нека језичка јединица изгуби обележје архаичности и постане фреквентнија него што је пре тога била, за шта се предлаже термин „архаична иновација“, нпр. предлог *зарад* (Јоцић 2007), уп. *Не износиџе неџачне информације зарад јолиџичких циљева*. За разлику од анахронизама као лексема из језичке прошлости употребљених у савременом тексту са стилском функцијом сличној улози архаизама, архаичне иновације немају то својство и представљају само бивше архаизме.

Реликтни облици (нпр. *хоћу*, *могу* или облици дуала у функцији паукала, нпр. *чеџири браџа* и сл.) такође повезују савремени језик с језичком прошлошћу, али не припадају граматичким архаизмима јер немају других обележја архаизама.

5. Архаизми се разликују и по степену архаизованости (в. Радовић-Тешић 1982: 257–258), што се испољава, пре свега, у степену учесталости употребе, и интензитету стилске маркираности. Једни архаизми су на самој граници преласка у домен језичке прошлости и потпуног изласка из употребе у савременом језику (нпр. *дејеша*), а ар-

хаичност других може бити мање изражена (нпр. *йенкало*), тако да се степени архаизованости крећу од изразито архаизоване употребе неке јединице, до оне где је пре реч о релативно ређој употреби него о архаизованости. На пример, у именским изразима с предлогом *насујроџи* именица је обично у дативу, уп. *Библиоџека се налази НАСУПРОТ школи*, али у таквим случајевима уместо датива није погрешна ни употреба генитива (*насујроџи школе*), што је у данашњем српском књижевном језику ређе, али се не би могло сматрати граматичким архаизмом.

Добар пример да релативно нижа учесталост употребе не мора бити праћена архаизованошћу нити је знак повлачења јединице или читаве категорије из језичког система представља и плусквамперфекат, уп. „Плусквамперфекат је претеритални глаголски облик који у савременом српском језику има стабилно место. Међутим, у стручној литератури и граматикама нису потпуно и довољно прецизно описани домени његове употребе. Зато се и данас изричу тврдње да је овај глаголски облик у процесу нестајања, што није тачно. Овакав погрешан закључак се изводи на основу његове мање фреквенције у односу на перфекат“ (Танасић 2005: 411).

Различите степене архаизованости граматичких облика показују и падежни облици основних бројева *два*, *џри* и *чеџири*. Употреба косих падежних облика бројева *два*, *џри* и поготову *чеџири*, нарочито у предлошким конструкцијама (нпр. *с ТРИМА сџуденџима*, *с ЧЕТИРИМА сџуденџима*) у савременом српском књижевном језику постаје граматички архаизам и има одлику наглашено исправног говора (граматичка хиперкоректност), који може звучати неубичајено, нпр. *У више од ДВАЈУ случајева били су у џраву, Добио је чесџиџке од трију џријаџеља, Примио је саучеџије од ЧЕТИРИЈУ колега*. Поготову се ретко употребљавају облици за датив, инструментал и локатив броја *чеџири*, нпр. *Дошао је са ЧЕТИРИМА џријаџељима*. У таквим случајевима препоручује се употреба облика за номинатив и одговарајућег предлога, нпр. *Кренуо је џрема џије три особе, Дошао је са чеџири џријаџеља*. Падежне облике броја *два* многи говорници српског језика доживљавају као застареле и избегавају их (иако их нормативна граматика препоручује) користећи уместо њих облик номинатива (уп. *у џије две кџиге* и *у џиим двома кџигама*), док коси падежни облици броја *џри* имају јаче изражено обележје архаичности, а коси падежни облици броја *чеџири*, будући још архаичнији, врло ретко се употребљавају.

6. Степен архаизованости је један од основних извора стилогеног потенцијала архаизма. Језичке јединице с јачом архаизованошћу изразитије се издвајају на позадини контекста у којем нема језичких

јединица с тим стилским обележјем и с којима се архаизми налазе у стилском контрасту. Такав контраст је јачи у дијалогу на савременом језику (нпр. [...] *с ѿносом могу да кажем како сам био међу ѿрвима који су се укрцали на Повленску барку, наш мними кораб оѿииснуѿи на ѿучину несѿуѿиане мисли, који и данас ѿлови кроз магле и сунчевине, недоумивим Океаном Времена* [...] Бели Марковић, ОП) него у наративном тексту на неку историјску тему, али може бити и одлика индивидуалног пишевог стила и књижевног рукописа, укључујући и анахронизме као лексеме таквог степена застарелости да су на ивици разумевања или су сасвим неразумљиви за савремене читаоце који немају потребна знања из историје српског језика (нпр. *Уздам се да је достѿа ѿо шѿо сањам, ако је Творац, илиѿи неки конштриктор земаљски, хоѿио да ме каштигује ѿрогонсѿвом у варош ѿу и ѿакову* Бели Марковић, ЛП), док претерана употреба архаизама и анахронизама, када није уметнички оправдана, води извештачености, усиљености и стилском маниризму.

Анахронизми су изван употребе у живом језику док не буду некад из стилских разлога ревитализовани, а њихово разумевање препушта се наслућивању на основу контекста, или тражи посебна филолошка тумачења (в. Ђорђић 1931), без чега могу бити погрешно интерпретирани (в. Пипер 1999).

Поред тога, архаизми могу имати двоструку или вишеструку стилску маркираност, нпр. *бувара* (арх., сленг), *ѿрса* (арх., поет.), *ѿи-сменица* (арх., терм.).

7. Граматички архаизми могу припадати различитим врстама речи и различитим граматичким категоријама, обухватајући или читаве категорије, што је ређе, или и њихове парадигме, или поједине облике.

Први случај најбоље илуструје употреба имперфекта будући да је у савременом српском књижевном језику употреба имперфекта у изразитом повлачењу пред облицима перфекта (уп. *Он сѿајааше исѿред враѿа* и *Он је сѿајао исѿред враѿа*). Уп. у вези с тим напомену Срете Танасића: „Имперфекат је временски глаголски облик који је у савременом српском језику увелико потиснут из употребе“ (Танасић 2005: 429).

Примери реченица с предикатом у облику имперфекта обично се срећу у делима са духовном или историјском тематиком, пре свега у преводима Светог писма, чији се језик у многим појединостима разликује од савременог српског књижевног језика, нпр. *И кад ѿБѿАХУ живоѿиѿиње, ѿБѿАХУ и ѿочкови уз ѿих; и кад се живоѿиѿиње подизаху од земље, подизаху се и ѿочкови* (Језек. 1: 10; ССР 2018). Иако ретко, имперфекат се ипак среће и у српској књижевности XX века, уп. *Иза де-*

снога врха *Демир-Каиџе*, на једном брдашцу, *СЕЂАШЕ* на овнујској кожи *сѣравичан аѣшман* (Божовић, АСК), посебно у историјској прози, нпр. *А она ВИКАШЕ његово име, [...] ѣаде на њега и љУБЉАШЕ га* (Црњански, ИД); *А фрайар СТАЈАШЕ ѣанак и ѣврд као крсѣи, са рукама дугим као још неуѣаљене вошѣанице* (Црњански, ИД); *У Никанора, бели анђео СТАЈАШЕ неѣокреѣно у злаѣној ѣрашени у оѣвору враѣа и дуго му гово-
раше* (Ненадић, АСК); *Дороѣеј ѣлану као булка, руменило му се разли ѣо јагодицама, ѣоглед му се уѣи у грбаво лице и најрегнуѣи као сѣру-
на ишчекиваше хоће ли још иѣа сазнаѣи* (Ненадић, АСК); *Веома сам, наиме, несређан шѣо не ИМАДИЈАХ више „геѣмека“ за свој „ѣоѣрак“, за родни крај* (Бели Марковић, ЛП).

Други случај, када је у српском језику граматички архаизам само елеменат неке парадигме, а не цела категорија или парадигма, има разноврсније облике заступљене у различитим врстама речи и у различитим граматичким категоријама. Такви граматички архаизми сређу се у различитим врстама речи (в. даље).

8. Тако, на пример, иако је у *Срѣском рјечнику* Вука Караѣића употребљен локатив у *Боѣи*, данас је тај облик и застарео и ненормативан, припадајући потпуно језичкој прошлости, а једино исправан облик у савременом српском језику јесте (у) *Боки*. Међу страним географским називима је сибиларизација прихвађена за неколико познатијих назива (*Африѣи, Америѣи, Аљасѣи, Корзиѣи*), али чешће изостаје (*Меки, Казабланѣи, Мајорѣи, Небрасѣи, Малаѣи, Волѣи, Омаѣи, Риги* итд.).

Неке двосложне и тросложне именице мушког рода с краткосилазним акцентом на првом слогу и с дугим крајњим слогом, а са значењем нечега што није живо, имале су у локативу једнине (али не и у дативу једнине) уместо силазног акцента на првом слогу узлазни акценат на крајњем слогу основе, што је данас акценатски и граматички архаизам, нпр. *ѣо облику, у ваздѣху, у ѣоглѣду, на салѣшу, у Врбѣсу, на Мишѣру, у ѣом догађѣју, на ѣорођѣју* итд. У данашњем српском књижевном језику у локативу једнине таквих именица преовладава акценат осталих падежа, осим у ретким устаљеним изразима, нпр. у *облику, у ѣоглѣду, у ѣом ѣоглѣду* (исправно је, чак обичније, и: у /ѣом/ *ѣдглѣду*) или *Виси у ваздѣху* (исправно је и: *Виси у вѣздѣху*).

Именица *срѣе* има у генитиву множине, поред облика *срѣѣ*, и, такође исправан, старији, данас песнички и архаичан облик *срѣѣѣ*.

Посесивни генитив с предлогом у данас представља граматички архаизам у српском књижевном језику, односно представља књишки облик, или одлику личног стила, или облик који је у ограниченој регионалној употреби, нпр. *У МЕНЕ је сѣан мањи него у њега*, или се понекад

среће у научном или стручном тексту нпр. *У особа с некрозом коже боја коже је ѿамнија; Досѿојевски у Срба* (наслов). У данашњем српском књижевном језику обичнији је израз *Досѿојевски код Срба* и сл.

У граматичке архаизме спада и словенски генитив као употреба именице или именског израза у генитиву уз прелазне глаголе с негацијом, нпр. *Нада мном се небо заѿворило, / Не ѿрима ми плача ни молиѿве* (Петар II Петровић Његош) или: *Ја сам хришћанин и не једем меса уз ѿосѿ* (Свети Николај 2017). У највећем броју случајева словенски генитив представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику (данас би се рекло: *Не ѿрима ми ѿлач ни молиѿву*), али се у савременом српском језику словенски генитив ипак среће и без обележја застарелости, уп. *Не видим потребе за ѿим* поред једнако исправног *Не видим потребу за ѿим*.

9. У граматичке архаизме спада скраћени облик заменице трећег лица мушког или средњег рода – њ, нпр. *Одмах је ѿомислила на њ* (уп. *Одмах је ѿомислила на њега*), који се употребљава као изговорна целина с предлогом који му претходи, а који мора бити акцентован.

Облик присвојне заменице *њен* има и ређу варијанту *њезин* (-а, -о), а у множини, поред *њихов*, постоји, као граматички архаизам, варијанта *њѿн* (-а, -о).

Заменички граматички архаизам представља датив у конструкцији с властитим именом типа *браѿ му Јован* (нпр. *Сѿоменик су ѿодигли Пеѿар Марковић и браѿ му Јован*) уместо стилски неутралног именског израза са присвојном заменицом трећег лица и личним именом.

У генитиву множине заменице *сав*, поред исправног облика *свих*, понекад и понегде у употреби је и облик *свију*, који је у савременом српском књижевном језику граматички архаизам (в. Пипер–Клајн 2014: 28, 80, 89, 340, 352, 356, 417 и др.).

Када општу заменицу треба у функцији субјекта употребити самостално, а не као одредбу неке именице, тада се уместо облика за номинатив *сваки* користи облик *свако* или, ређе и донекле архаично, *свак*, нпр. *Свак ѿо ради на свој начин*.

10. Поред раније поменутих граматичких архаизама у промени основних бројева (т. 5), карактеристичан случај представљају и збирни бројеви. У данашњем српском књижевном језику зависни падежи збирних бројева од *чеѿворо* навише (нпр. *чеѿворга*) такође спадају у граматичке архаизме и врло ретко се употребљавају.

11. У глаголском систему среће се више граматичких архаизама. На пример, глагол *ĩкаĩĩĩ* има презент *ĩкам*, *ĩкаш* итд. (императив *ĩкај*, глаголки прилог *ĩкајући*, радни придев *ĩкао*, *ĩкала*..., трпни придев *ĩкан*), док презентски облици *ĩкем*, *ĩкеш*..., или *чем*, *чеш*... данас представљају граматички архаизам.

Глагол *засĩайĩĩ* у трећем лицу множине има облик *засĩе* (нпр. *Они заспе чим легну*), поред ређег и данас застарелог (*Они*) *засĩу* у том значењу (али треће лица множине *засĩу* у презенту глагола *засуĩĩĩ* сасвим је уобичајено и нема дублетни облик).

У савременом српском језику граматички архаизам представља и употреба наративног императива, нпр. *Пре раĩĩа никако нису леĩĩовали у граду, него како наĩĩĩ леĩĩо, они ĩĩĩ леĩĩо набави огрев за зиму, смести га у ĩĩодрум ... ĩа халд на Злаĩĩибор* (Стевановић 1969).

12. Архаизама има и међу предлозима, односно у именским изразима с предлозима. На пример, према традиционалној акцентуацији, заснованој првенствено на источнохерцеговачким говорима, када се проклитика нађе испред неких речи са силазним акцентом, кратким или дугим, она постаје наглашена добијајући краткосилазни (ретко краткоузлазни) акценат, док следећа реч постаје неакцентована као у конструкцијама *у град*, *на воду*, *из куће* и сл., са изговором: [Ѕгра̌д], [на̌воду], [ĩску̌ћē]. Такво преношење акцента на проклитику у данашњем српском језику не представља нарушавање књижевнојезичке норме, али на екавском подручју нема већу распрострањеност или може имати обележје извесне архаичности.

Испред акузативних енклитика *ме*, *ĩе* (такође *њу*, *се*) предлог на сугласник може бити наглашен и добити на крају *-ā*, нпр. *Ѕзā ме*, *ĩрēđā ĩе*, а једносложни предлог на самогласник испред акузативних енклитика *ме*, *ĩе* мора имати дугоузлазни акценат, нпр. *зā ме*, *на ĩе* (тако и енклитика повратне заменице, нпр. *на се*). Такве конструкције су граматички архаизми у савременом српском књижевном језику.

Именски изрази с генитивом и предлогом *код* у значењу усмерености ка неком месту дуго су се сматрали некњижевним, а препоручивао се, као исправан, облик датива, нпр. *Оĩĩишао је браĩĩу* уместо *Оĩĩишао је код браĩĩа*. У савременом српском књижевном језику просторни генитив с предлогом *код* и значењем усмерености кретања скоро је сасвим истиснуо у тој функцији просторни датив, који добија боју граматичког архаизма, са изузетком неких посебних случајева као када је у структури управне речи префикс *ĩри-*, нпр. *Пришао је браĩĩу*.

Граматишким архайзмима припада и употреба предлога уз у именским изразима с временским акузативом, нпр. *Ја сам хришћанин и не једем меса уз пост* (Свети Николај 2017).

Слично је са употребом допусног генитива с предлогом ујркос, што је данас граматишки архайзам, који се повлачи пред употребом допусног датива с предлогом ујркос, нпр. *Упркос њрејоруци лекара оишишао је на уишакмицу*.

13. И неки аспекти реченичне линеаризације могу имати одлике граматишке архайзације. На пример, препозитивна употреба предлога *ради* стилски је неутрална и много обичнија него његова постпозитивна употреба, која има нијансу архайчности, нпр. *Ојросији им мене ради* (Пипер–Клајн 2014: 348).

14. Везник *илиији* представља граматишки архайзам у синтаксичком систему савременог српског књижевног језика и данас се користи ради стилизације исказа као књишког или ради шаљиве стилизације исказа као привидно књишког. Најчешће значи истоветност онога што се износи у следећем предикацијском делу са оним што је изнето у претходном делу сложене реченице, нпр. *Они су ииада одлучили да ѡресавију ииабак илити да се обрѡије суду* (СССЈ).

15. У зависнослженим реченицама с релативном клаузом и релативизатором *који* слободни генитив као синтаксички израз посесорског значења антецедента представља архайчан облик у српском језичком стандарду (мада остаје у оквиру књижевнојезичке норме), нпр. *Помињу се и друге ѡдлоге, колих сасиѡав је обично именом назначен* (ССР); *Дојусне су, дакле, оне зависне реченице колих садржина не ѡгодује вршењу, ииј. ѡсиѡјању или насѡјајању онога ииѡ се казује главном реченицом, а ово се и ѡри иѡме врши или изврши* (Стевановић 1969).

16. У зависнослженим реченицама с просторном клаузом уместо граматишког архайзма *камо* у српском језику се у адлативном значењу обично употребљава везнички прилог *куда*, нпр. *Ученици разрогачише очи и ујреше их онамо камо им је учииѡел гледао, ѡрема заиаду* (Миланковић, АСК).

17. Зависнослжене реченице с временском клаузом с везником *докле* и свршеном предикацијом клаузе уз свршену предикацију управног дела сложене реченице и задовољење одређених семантишких услова повукао се из система временских зависних реченишних форми, па се у савременом стандардном српском језику може сматрати арх-

ичном формом пре него супстандардном. Уп. *Казаће деїе, докле га кайейан на муке сїави, све шїю о Срепцу зна* (ССР).

18. Зависносложене реченице с временском клаузом која почиње везником *докле* и има терминативно значење такође су граматички архаизам у савременом српском књижевном језику, уп. *Јер ће можда йроћи 30–40 година ДОКЛЕ буде гоїюв велики академски речник који је засновао йок. Ђ. Даничић* (ССР).

19. Не на последњем месту, проблем граматичких архаизама, као и свих други архаизама, има и нормативну димензију будући да статус архаизма имају, пре свега, оне јединице и категорије које су такву квалификацију добиле у граматичким и другим лингвистичким радовима нормативистичке оријентације иако су архаизмима у ширем смислу обухваћене и појаве које образовани говорни представници осећају као архаизме иако оне још нису добиле тај квалификатив у граматицама и речницима.

20. Искрпно проучавање лексичких и граматичких архаизама морало би се заснивати на евидентирању свих језичких јединица и категорија које су у најрепрезентативнијим речницима и граматицама савременог језика, као и у посебним радовима у којима се обрађују, добиле квалификатив „архаизам“, на подацима добијеним из репрезентативног електронског језичког корпуса, на подацима фреквенцијског речника, као и на анкетирању репрезентативних говорних представника српског језика, што је задатак за будућа, монографска истраживања.

ИЗВОРИ

- Бели Марковић ЛП: Радован Бели Марковић, *Лајовачка йруга*, Београд: Вукотић медија, 2014, <http://www.vukoticmedia.rs/wp-content/uploads/2014/09/Lajkovacka-pruga.pdf>.
- Бели Марковић ОП: Милош Јевтић, *Ойворена йоља: разговори с Радованом Бели Марковићем*, Београд: НМ Либрис, у припреми.
- Божовић, АСК: Григорије Божовић, *Косовске йриче*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Миланковић, АСК: Милутин Миланковић, *Кроз царсїво наука*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Ненадић, АСК: Добрило Ненадић, *Доройеј*, Антологија српске књижевности, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>.
- Пипер–Клајн²2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормайивна грамайїика срїског језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Свети Николај 2017: <https://sofiografskaskola.com/wp-content/uploads/2017/10/Свети-Владика-Николај-Охридски-пролог.pdf>.
- ССР: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- СССЈ: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- Црњански 1983: Милош Црњански, *Изабрана дела*, књ. 12, Београд: Нолит.

ЛИТЕРАТУРА

- Брајт 1992: William Bright (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 1, New York – Oxford: Oxford University Press.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, Архаизми, у: *Српска енциклопедија*, том 1, књ. 1 (А–Беобанка), ур. Чедомир Попов, Драган Станић, Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике.
- Ђорђевић 1933: Петар Ђорђевић, Око израза *насушни*, *Наш језик* II, Београд, 50–53.
- Ђорђевић 1971: Петар Ђорђевић, „Глас вапијућег у пустињи“ и „Глас вопијућег в пустыне“, *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду* XIV/1, Нови Сад, 361–372.
- Пипер 1999: Предраг Пипер, Сам большой: о значењима и преводима једног Пушкиновог стиха, у: *Мили Синојнић у часи*, ур. Богољуб Станковић, Београд: Славистичко друштво Србије, 129–141.
- Пипер–Клајн 2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна грамика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовић-Тешић 1982: Милица Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: *Лексикологија и лексикографија*, ур. Драго Ћупић, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 257–262.
- Раичевић 2011: Драгана Раичевић, Именице са архаичним секундарним значењима у савременом српском језику, *Српски језик* XVI, Београд, 515–529.
- ССР: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић,

- Срето Танасић, Биљана Марић, *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*, у ред. Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- СССЈ: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма). II. Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*, у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.
- Шански 1960: Николай М. Шанский. Устаревшие слова в лексике современного русского языка, *Русский язык в школе* 3, 27–33.
- Шмелёв 1960: Дмитрий Н. Шмелев, *Архаические формы в современном русском языке*, Москва: Учпедгиз.

Предраг Й. Пипер

О АРХАИЗМАХ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ, В ЧАСТНОСТИ ГРАММАТИЧЕСКИХ

Резюме

Предметом настоящей статьи являются лексические, грамматические и другие языковые единицы в современном сербском языке, употребление которых подчеркивает связь настоящего с прошлым в структуре языка и является специальным стилистическим средством. В статье рассматриваются различия между разновидностями архаизмов и предлагаются критерии типологии архаизмов как отдельной языковой подсистемы сербского языка. Особое внимание в статье уделяется грамматическим архаизмам в сербском языке, до сих пор не получившим исчерпывающего описания и объяснения в научной литературе.

Ключевые слова: архаизмы, анахронизмы, историзмы, поэтизмы, реликтовые формы, языковые уровни, части речи, грамматика, стилистика.